
БЪЛГАРСКО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО – РОДЪТ БЕРОН¹

НИНА ДИМИТРОВА* ВАСИЛ ХАДЖИСТОЯНОВ-БЕРОН И БЪЛГАРСКИЯТ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ИДЕАЛ

Abstract: This essay attempts to present Vasil Hadjistoyanov-Beron's views on education in the context of the Bulgarian national revival. Vasil Beron (1804–1909) was a nephew of Petar Beron, the greatest Bulgarian scientist of his time; unlike his uncle, he was closely associated with the Bulgarian enlightenment. Vasil Beron was very much concerned with the balance between natural sciences and the humanities as components of the education of Bulgarians in the second half of the 19th century. As a doctor of medicine and author of works in the field of history of sciences, he insisted that philology, logic, psychology, theology, history, etc., should be taught in Bulgarian schools. The article draws a parallel between his views on the educational system in Bulgaria and public debates on the same topic that went on in the interwar period.

Keywords: Vasil Beron; positivism; educational system; Bulgarian national revival.

Във вестника за българските интереси – излизация в Цариград вестник *България*, редактиран от Драган Цанков и Христо Ваклидов, в дописка на В. Чолаков от 1861 г. се казва, че браилските българи, вместо да помагат за издаването на съчиненията на Раковски (оценени тук като безредно струпанни мисли и ругателства срещу разни лица), хиляда пъти по-добре са щели да сторят, ако са били спомогнали да се издаде *Логиката* на доктор В. Берон, „практически и ясно изложена според духа и нравственото състояние на нашите съотечественици“. Ето как са могли да докажат своето родолюбие браилските българи (вж. Чолаков 1861: 773).

Наистина издадената във Виена през 1861 г. *Логика* на Васил Хаджистоянов-Берон е ключово явление в процеса на българското просвещение, посрещната единодушно от всички „лагери“ в него. Но значението ѝ тук ще представя не от гледната точка на мястото ѝ в българската възрожденска книжнина – като първи опит за написване на роден – ясен и достъпен – език² систематична книга по логика. На това вече е обърнато достатъчно внимание от българските изследователи (вж. напр. Бънков 1941, Дянков

¹ Блокът е част от работата по текущ изследователски проект „Анализ и философско осмисляне на ролята на рода Берон за духовното развитие на България и интегрирането ѝ в световната култура“, финансиран от Фонд Научни изследвания по конкурсна сесия 2017 г. с договор ДН 15/13 от 18. 12. 2017 г.

Редакция, корекция и обработка на текстовете от блока – Мариана Фъркова.

* Проф. дфн в ИИОЗ, БАН. Email: ninaivdimitrova@abv.bg

² Значението на всеобщата просвета на *български език* – като основа на народността, Васил Берон изтъква например в своето Слово, произнесено през 1865 г. в Съборната църква в Болград в началото на новата учебна година (вж. Берон 1866).

1980; студиите в сборника *Д-р Васил Хаджистоянов-Берон* 1990 и др.); тя самата е повторно публикувана в поредицата „Българско философско наследство“ на издателство „Наука и изкуство“ от 1980 г.

Предназначена за *нашата младеж*, в предлагания текст *Логиката* на видния наш възрожденец няма да бъде коментирана и като учебно пособие, нито откъм същинските проблеми на тази философска дисциплина; интересът към нея е инспириран главно от предоставената ни в нея възможност да се ориентираме в идеите на автора и относно образователната стратегия, която той застъпва. А оттам да се насочим и по-общо към визиите за образованието в България от втората половина на XIX век, от вписаността им в съответния интелектуален контекст на епохата, както и от тласъка, който те дават за един продължителен по-нататъшен дебат за българския образователен идеал.

Може би не е излишно да уточня, че в дискусиите за образованието на българите, в които Васил Берон има категорично изразено гледище, става въпрос за *средното* образование, т.е. за образованието, което безспорно има най-голямо значение за облика на поколението. Ще използвам едно по-късно мнение на Спиридон Казанджиев, вълнуван от същия проблем; мнение, което определя обществената роля на *средното* образование: „От всички образования то е най-важното. Основното образование дава грамотност, висшето – специализация, а средното образование е, което конституира в основни черти духовната личност. То приобщава отделния човек към завоеванията на човешкия дух изобщо и значението му в това отношение е тъй основно, че би могло да се каже – без средно образование днешният човек остава едва ли не духовно сакат. (...) Задачата на нашето училище е много по-тежка от задачата на училището у западните културни народи: то има да извърши в душата на своите питомци много по-голям скок, за да мине от живота на старите към живота на младите и от плоскостта на природния върху плоскостта на историческия човек“ (Казанджиев 2014: 95–96).

Като начало на разказа за формирането на предосвобожденската визия за образованието на българската младеж ще представя по-подробно един тогавашен текст, който изразява ясна позиция по въпроса за бъдещите насоки на българското образование, като прави това и специално във връзка с факта на публикуването на *Логиката* на Васил Берон. Става дума за неопределен жанрово и неозаглавен текст, подписан с инициалите С. П.³ Публикуван е също във вестник *България*, бр. 9 и 10 от 1862 г. Първото, което прави впечатление, е европейската ориентация на автора по въпроса за насоките на родното образование. Според него ние скоро ще надминем русите, ако се пазим от тяхното влияние. Географското ни положение ни прави общи с Европа: „Старата история на нашето отечество ни показва накъде се е стремил народът: това стремление е било естествено, по причина на нашето положение и на интересите, които оттам излизат“ (С. П. 1962, № 9). Русия и

³ Едно от предположенията ми е, че става дума за издателя Стоил Димитров Попов (1839–1890), но не съм сигурна. Не намерих съответствие в съставения от Иван Богданов *Речник на българските псевдоними*.

по своето положение, и по своите вътрешни неудобства, а още повече със своята ниска степен образование не може по никой начин да служи като пример за подражание; влиянието ѝ е вредно, заключава авторът.

По-нататък следва твърдението как стремлението към народно просвещение е така голямо и общо, че скоро народът ни ще се намери сред първите народи по своята просветеност. Но придобитото вън от българските предели просвещение не може да бъде нито всеобщо, нито народно.

Особен интерес представлява мнението за това какво образование е нужно на българите в конкретния исторически момент. Констатацията за неговия характер и тогавашни потребности е следната: „Като нямаме граждански и напълно народен живот, кръгът на нашите действия не представлява поприща за всичките клонове на способността на човеческий ум, следователно не се и нуждае преимуществено от науките, които нямат тясна връзка със същественото положение на народите“ (С. П. 1862, № 9). Така че направлението на нашата наука трябва да е, както го наричат на Запад, *реално*, отбелязва авторът. Реализмът е законът на материята на прозата; чувстването е изворът на поезията.

Залитането изцяло по *реалните* науки обаче е пагубно, категоричен е С. П.; другите науки, т.е. това, което днес наричаме хуманитаристика, са от изключително значение – те трябва да бъдат основание на учението, те са много по-дълбоки, отвлечени, целта им е повече душевна, а не телесна, повече обществена и гражданска, отколкото собствена и търговска. И „хората, които се занимават с тях, са твърде малко, защото за това трябва и дълбока наука, и голям труд, а никаква материална полза. От тия редки хора, достойни за почит и благодарност, е г-н Васил Х. Ст. Берон – за съчинението на *Логиката*, написана на български“ (С. П. 1862, № 9).

В продължението на това пространно мнение се засяга въпросът за оригиналността на съчинението. Авторът е на мнение, че не е необходимо „книгата, която има да служи за *обработването на ума*, и особено на младото поколение“, да е съвършено оригинално собствено народно съчинение. Правдите не са монопол само на един народ и на един човек: „Спиноза, Шелинг, Хегел, Хердер, Фихте, Кант, Хегел и стотина други философи толкова разни системи са произвели, щото само най-благородният ум може да намери жицата на правдата в този лабиринт на мисълта и мечтанията. (...) Събирането на всяка от истините ни дава пълно понятие за силата и за струването на човешкия ум в изследванията на себе си и на това, което го обикаля. И затова стават едни от най-любопитните и полезни науки.

По тоя последен път се е държал и г-н Берон в изложението на своята *Логика*. Но където е имало нужда, е съумял да бъде самостоятелен...“ (С. П. 1962, № 10). Той е достоен за голяма почит от народа си, за разлика от половин-учените⁴, които, основавайки се на своите убеждения, пренебрегват вя-

⁴ Васил Берон в една от своите *практически забележки* в *Логиката* отбелязва: „Понеже нашите съотечественици са още в пелените на възражданото между тях просвещение и понеже сега имат твърде малко, а от по-преди съвсем са нямали таки-

рата си. Докато напротив, г-н Берон всякога е опазвал ненарушимото между тях съгласие – съгласието между вярата, която е божествено обявление, и науката, която е произведение на човешкия дух. Тази черта от светогледа на Берон е подчертана от Ангел Бънков, според когото „*Логиката* на Берон се явява като *защита на просветата и вярата*. Българските народни дейци от епохата на Възраждането искат тъкмо чрез просветата и вярата да извоюват свободата и независимостта на българския народ“ (Бънков 1941: 473).

И така, каква наука е логиката според автора на първото ѝ систематично изложение на български език? Дали не е тя една безполезна наука, защото не дава *веществени* познания и защото все пак всеки човек някак се справя с мисленето – този въпрос, популярен по времето на написването на труда, е специално поставен от Васил Берон, за да изтъкне нейното *образователно* значение. Тя принадлежи към класа на формалните науки, а те служат и съществуват, за да образуват човека (от лат. formation – образование). Такава е принадлежността на логиката – към този тип познание, което *формира*, т.е. *изгражда* човека като такъв, вписва се напълно в общата стратегия на παιδεία. Следователно на въпроса: *Полезно и нужно ли е да се помага на човека, за да се образуват неговите душевни способности?*, Берон отговаря: „Ние вярваме, че всеки един човек, особено всеки един здравомислещ християнин, трябва с драго сърце да каже, че *Не само е полезно, но даже и неизбежно нужно*“ (Берон 1980: 47–48).

Делението на науките, споделяно от Васил Берон, се основава на неговите представи за двусъставността на човека. Тези представи намираме както в „практическите и обяснителни забележки“ към неговата *Логика*, като се започне от първите две, до също така подробното обяснение на това положение в *Естествената история*, в чиято първа част – *Зоология*, е изрично посочено как човекът се различава от другите бозайници по това, че е надарен с разум, слово и безсмъртна душа (вж. Берон 1870: 33). Естествените науки се занимават с *веществото*, затова и се наричат *реални* (от res – вещь), а със специфично човешките качества се занимават антропологията, логиката, психологията, богословието и пр., по думите на Берон (Берон 1870: 34).

С оглед на поставената тук изследователска задача важно обяснително значение имат неговите *Писма за образованието*, публикувани в излизания в Браила вестник с „политически, търговски и любословен“ характер *Българска пчела* от 1863 г. (бр. 17 и 22). Всъщност точното заглавие е *Писма за нравственото образование и за добродетелните и самоотвержени подвизи*. Тези писма са сред твърде редките прояви на участие на Васил Берон в тогавашната преса (въпреки че сам редактира за кратко време в Болград вестник *Пътник*, 1870 г.), а повдигнатите в тях проблеми открояват разбиранията на автора им за идеала на родното образование (разбирано в същинския смисъл на *образуване*, а не само на обучение).

ва високи учебни заведения, дето да могат добре и съзнателно да се просветят, то многото от тъй наречените учени българи (освен някои просветени учители и други твърде малко), са, подразбира се, половин учени и четвърт учени“ (Берон 1980: 184).

Берон започва с констатацията е, че насоката на почти всички български училища е повече материална, веществена, т.е. практическа – желанието на родителите е децата им да знаят езици (главно), както и история и география, но незначителна е грижата за нравственото образование на душата, а учителите са принудени да се съобразяват с желанията на родителите. Така от училищата твърде рядко излизат младежи, въодушевени и снабдени с нравствени и добродетелни чувства: „напротив, ние сме видели доволно такива уж учени млади българчета, които, ако и да знаят някои чужди езици и някои веществени науки, в нравствено обаче и добродетелно отношение са много по-долни от най-простите и добродушни наши селяни“ (Берон 1863, бр. 17: 67). Затова и съотечествениците ни не приличат както на *образованите европейци*, така и на някои от уважаваните ни прадеди, които, макар и неучени, са вдъхнали на децата си любов към нравствеността. Като изразява носталгия по чисто българския патриархален и нравствен живот, Берон пише *писмата* с цел да апелира за въвеждането и на едно нравствено образование, което да допълва „вещественото“.

За да поясни как е възможно въвеждането на нравствено образование, Васил Берон се заема с представянето на разликата между *реалните* науки и нравствените (моралните) науки, както и от съответната полза, която човечеството извлича от двата типа. Обособяването на типовете знание е въз основа на посоченото разбиране за двусъставния характер на човека. Душата има божествен произход и се стреми към всичко божествено – към истинното, доброто, красотата. Бог е надарил човека с разум и възможности да преодолява ограниченията от страна на вещественния свят. В човека е заложен стремежът за самоусъвършенстване, особено в нравствено отношение – стремежът да се *образува*, за да стане в истинския смисъл „Богу приличен“. Нравственото образование и просвета са необходими за всеки човек, създаден по образ Божи. Умът и разумът, осветени от духа, са длъжни да се грижат и за тялото. Така науките, които се грижат за образованието и просвещението на човека, се разделят на: веществени, т.е. знанието в тях е добивано по емпиричен път, чрез сетивата, и отвлечени или образователни (формални) науки, познанието в които е доставяно не от човешките органи, а от човешкия дух, затова често се наричат и духовни – филология, психология, логика, риторика, богословие и др. Веществените науки следва да поддържат и улесняват органите на тялото, а духовните или образователните науки трябва да служат за просвещението на човешкия дух и за образованието на човешките способности (ум, разум, съвест и пр.). По такъв начин човешкият дух като едно ясно и бляскаво слънце ще свети и ще озарява тия душевни способности и според Божественото си предназначение ще ги направлява и води към всичко, що е *добро, истинно и прекрасно...* Доколкото в българското училище образованието е едностранчиво, то ясно е, че тази едностранчивост засяга качеството и на вещественото образование. Вещественото и духовното образование трябва взаимно да се допълват и хармонизират, категоричен е авторът: „За да се уверите, любезни ми приятелю, че всичко гореизложено

е право, трябва да си припомните как: 1. Доколкото един човек с просветен дух живее *само* в духовний свой живот и си напруга единствено ума и разума, а за тялото съвсем се не грижи, толкова и по-скоро умира (известно, тялото му умира); 2. Колкото един човек се нахожда *само* в едно животно, или диво, или пък половин-диво състояние и не се грижи съвсем и не обръща никакво внимание на духа си и на душевните си способности – ума и разума си, толкова такъв човек бива нечувствителен, простак и невъзприемлив за никакви нравствени и душевни впечатления. Такъв човек, приятелю, напразно живее в прекрасната Божия вселена!“ (Берон 1863, бр. 22: 87).

В тези *писма* е най-ясно изразен образователният идеал, който споделя нашият възрожденец – хармонията между хуманитарното знание (наистина, Берон не го нарича така, той предпочита да го наименува *духовно, образователно, формално...*) и осигуряването от естествените науки *вещствено* или *реално* знание. Отстояването на ценността на последното е напълно разбираемо за един „доктор медици“ (за този руски фразеологизъм го критикува Каравелов) – ето например, в издадената няколко години по-късно *Естествена история*, в нейната първа част – *Зоология*, е поставен именно този въпрос – за ползата от естествената история и защо трябва да бъде изучавана (вж. Берон 1870: 2–3). Васил Берон убеждава читателите си, че естествената история в много отношения е твърде важна и нужна наука, защото чрез нея не само придобиваме знание, но и потвърждение за хубостта на делото на Създателя. Всичко от естествения свят е достойно за изследователско внимание, бидейки част от творението.

В един първи отзив за *Естествената история*, публикуван на страниците на *Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество* (1870, кн. 2), се подчертава както революционното значение на физиологията като нова наука, така и специалният принос на Васил Берон в това отношение: „Бистроумните и прилежни работници в полето на педагогиката, философията и на всички други науки, които са непосредствените двигатели на всеобщий човешки напредък – в умствено и нравствено отношение, тези всички тъй доблестни разпространители на науката и просвещението само с помощта на физиологията успяха в по-новите времена да решат много питання (...), успяха, казваме, с физиологията да открият много истини и съвсем нови, от които някои преди няколко години не са били освен голи проблеми и хипотези, а само изложени с ръката на метафизическото и схоластическо изкуство. (...) Затова именно въздаваме тъй голямо значение на това най-ново д-р В. Х. Ст. Бероново писание, затова гледаме да стане критическият му разбор от страна на „Бъл. Кн. Дружество“ тъй, щото да остане благодарен от него и съчинителят му, и публиката ни...“ (Отзив 1870: 124–125).

Отзивът продължава с мнението, че ако има нещо, което в момента съвсем да липсва на българите, а да е същевременно едно от най-необходимите средства за тяхното скорошно основателно и всестранно развитие, това е разпространението особено на естественото познание сред народа ни, и то в популярен вид. – „Естетики, логики, психологии, реторики малко ще ни

ползват особено на днешен ден... (...); „с това не искаме ний да кажем, че не даваме никакво значение на философските или хуманни наречени познания, или пък че им желаем даже и пълното изключение от всичките български учебни заведения...“ (Отзив 1870: 131). Но в сегашното действително положение на народа откъм умствената и нравствената му страна, както и от гледна точка на географското положение, трябва да се обърне най-голямо внимание на природното познание и именно то да бъде разпространено сред народа, защото „просветените народи от тези познания най-много си отвориха очите – да познаят *досуц* що е човекът, що е светът и пр. и чрез тях успяха да достигнат до едно тъй грамадно богатство и в умствено, и в материално отношение...“ (Отзив 1870: 134).

Редколегията на списанието изказва поздравление от сърце към д-р В. Берон, избрал с това ново поприще да бъде тъй полезен на народа си.

Каравеловият вестник *Свобода* пак от 1870 г. също публикува отзив – това е мнението на самия редактор за излезлия труд на Васил Берон. Позитивисткият дух в него е още по-ясно доловим: „Естествените закони са единственият път, който е определила здравата философия за възхода на науките. Моралистът, историкът и философът не могат да изпълнят целите си, ако изследванията им не бъдат основани на природните явления и на естествените науки. Старата метафизика, историята, психологията и пр. са променени след появата и разцвета на физиологията – Бакл, Дрепер и др. преобърнаха историята и ѝ дадоха правилен ход; Молешот, Карл Фохт, Бюхнер и др. разрушиха метафизиката и на нейно място издигнаха храм на истинската наука и знание, следователно естествените науки, а най-много физиологията, не само че доби право да разглежда и проверява философията, но може утвърдително да се каже, че е настанало онова щастливо време, когато никой не смее да говори за философията, ако не е изучил по-напред физиологията. Физиологията е наука, която ни учи да познаем себе си; тя ще помогне на човешкия ум да удържи блестяща победа и над самата природа. Ето защо книгата на г. Стоянов-Берон *Естествена история* има за нас твърде важно значение...“ (Каравелов 1870: 390–391).

Това силно влияние на позитивизма, на Огюст Конт, Джеймс Мил, Хърбърт Спенсър, но също и на Бюхнер и Молешот, характеризира руската интелектуална действителност от 60-те години на XIX век. Увлечението по естествените науки е придобило идолопоклоннически характер. Бердяев отбелязва, че по това време в родината му на естествените науки се е гледало като на притежаващи освободително значение. Нихилизмът в Русия, чувствително различен от западния, всмукал в себе си крайния позитивизъм, е определен от философа като радикална форма на руското просветителство: „Нихилистите имаха подозрително отношение към високата култура, но у тях имаше култ към науката, т.е. към естествените науки, от които чакаха решение на всички въпроси. (...) Във философско отношение това бе толкова упадъчно и жалко време – време, когато смятаха за сериозен аргумент срещу съществуването на душата факта, че при аутопсия тя не е би-

ла намирана. (...) Във вулгарния, философски полуграмотен материализъм на Бюхнер и Молешот намираха опора за освобождението на човека и народа...“ (Бердяев 1946: 136–137).

Позитивизмът в Русия дава ярко отражение не само в социалната мисъл, но особено в литературата – освен Рахметов на Чернишевски (*Какво да се прави?*), Тургеневият Базаров (*Бащи и деца*) е важен щрих в облика на епохата. Кредото на нихилиста, че от него ще поникне репей („а из меня лопух расти будет“⁵) със замах отсича всеки помисъл за метафизика. Както е известно, първата сериозна реакция срещу позитивизма представлява дисертацията на Владимир Соловьев от 1873 г.

Естественонаучните съчинения на Васил Берон далеч не съдържат такова едноизмерно описание на света, каквото произвежда руският позитивизъм, дал тласък за разпространението на тези идеи и в България. Годиците на неговото *руско битие*⁶ не променят общите му светогледни представи, респ. съпротивата му срещу изцяло *веществената* насока на българското образование. Епохата е динамична, бурна и по отношение на процесите на образованието: „Сравнете пък днешното наше народно образование с онова [от] преди 50, даже и преди 10 години и колко различия ще намерите...“, посочва Берон в своята *Логика* (Берон 1980: 109). За него балансираното образование, в което присъства не само естественонаучното знание (водеща интелектуална тенденция и в Европа), но и нравственият му коректив, както и другите аспекти на хуманитаристиката, е оптималното народно образование.

Интересни моменти в по-нататъшният развой на дискусиите за българския образователен идеал бележи краят на 30-те години от следващия, двадесетия век. Спиридон Казанджиев е автор на една статия за предимствата на хуманитарния дух в средното образование, която предизвиква широк публичен отзвук. В нея той твърди, че „за отключването и развитието на духовната личност образователното значение на хуманитарните предмети е несъмнено по-голямо от това на реалните“ (Казанджиев 1939: 147). Казанджиев привежда аргументите на немския философ Фридрих Паулсен относно значението на този тип образование и необходимостта от преакцентиранието на българското училище.

С превеса на реалните науки в средното училище и чувствителното подценяване (дори фактическото отсъствие) на хуманитарния дух в него Казанджиев обяснява недостатъчната интелигентност на българската интелигенция, неспособността ѝ да отключи духовните им сили в оная ирационална народна дълбинност, извор на истинско творчество.

В подобен дух е и друга известна статия на българския философ, публикувана през 1942 г. – *Духът на нашето образование* („В служба на народното образование. Педагогически приноси в чест на проф. Михаил Герасков“. С., 1942).

⁵ В българския превод е: „а аз ще храня червците“ (Иван Тургенев. *Бащи и деца*. Рудин. Прев. Бети Биджерано. Москва, „Радуга“, София, „Народна култура“, 1989).

⁶ Следването му в Ришельовския лицей в Одеса е преди пика на позитивизма в Русия.

Привеждам мнението на Казанджиев и поради това съдържащите се в него анализи на българските образователни процеси, които засягат и възрожденската епоха, т.е. времето на Васил Берон: „Нашето образование е предимно реалистично. В него са изнесени на преден план математичните и природните науки, които доминират не само в програмата, но и в духа на нашата гимназия. Разбира се, това не е случайно. Нашето училище се създаде и разви за просветните нужди на един народ, тясно свързан с природата, свободен от всякакви исторически традиции, и в едно реалистично умонастроено време, в което и науката, и техниката почиваха върху успехите и завоеванията на природните науки. Тия условия са налице и днес и те продължават да определят характера на нашето образование. Пък и не само на нашето. Реалистичният дух на времето води – вече десетилетия – енергична борба със силните традиции на хуманитарното образование в Европа, за да овладее неговите позиции“ (Казанджиев 2014: 87–88).

Статията на Казанджиев за предимствата на хуманитарното образование, качествена от изтъкнатия български учен класически филолог проф. Димитър Дечев като „всеинтересна“, заляга в по-нататъшните дискусии по въпроса за българския образователен идеал и стратегии, част от които [дискусии] са публикувани в специален сборник. *Комитетът за проучвания* при Просветния съюз, чийто председател е проф. Стефан Консулов, решава в началото на 1939 г. да отрази нестихващия дебат и за тази цел комитетът събира представителни мнения на експерти по въпроса, изказващи различни гледни точки, а също и изказвания на някои от изтъкнатите интелектуалци от периода. Реалното образование, казва проф. Дечев, „ни освобождава от условности, от предразсъдъци, то непоколебимата вяра в авторитети и в това отношение ни прави независими и суверенни, без да засяга обаче вътрешния живот на индивида като духовно битие. Пътя към последното ни разкрива хуманитарното образование, което извежда индивида на широкия хоризонт на социалната и историческа действителност, гдето именно се намират неговите корени и отгдето идат всички сокове на неговия вътрешен живот. Изобщо чрез хуманитарното образование се приобщава животът на индивида с живота на народа и го превръща в жива и дейна сила, годна не само да възприема и разбира, но и активно да участва в творческото дело на общочовешкия живот“ (Дечев 1939: 5–6).

Позовавам се на това мнение на българския автор не само с оглед на проекциите на започналия през Възраждането дебат за характера на образованието, но и заради констатацията за предимно реалистичния облик на средните училища, който бива усърдно запазван: „Ние все още сме повлияни от борбата около средното училище, подета във втората половина на миналия век, и следователно вървим по стъпките на западноевропейските народи с едно закъснение от 50–60 години...“ (Дечев 1939: 12)⁷.

⁷ Тази колективна публикация е скоро последвана от други мнения, вписващи се в остротата на дебата. Такива са например статиите, публикувани във *Философски преглед* от 1941 г. – на Добри Войников (*В защита на класическото образование*, № 4) и на Цветко Петков (*Против защитниците на класическото образование*, № 5).

На този фон впечатлява образователният идеал на Васил Берон, предвиждащ създаването на една многостранна, ренесансов тип личност, образец за която е бил сам той – учен-естественик, но и археолог и историк, филолог (автор на първата българо-френска, както и на първата българо-немска граматика), книжовник и просветител, активен участник в социално-политическия живот на страната и т.н., т.е. наистина достоен за „почит и благодарност“, както са мислели съвременниците му.

ЛИТЕРАТУРА

- Бердяев, Н. 1946. *Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века*. Париж: УМКА press.
- Берон, В. 1863. Писма за нравственото образование и за добродетелните и самоотвержени подвиги. // *Българска пчела*, № 17, № 22.
- Берон, В. 1866. Слово, произнесено в съборната църква в Болград на 1. 09. В началото на новата учебна година. // *Духовни книжки за поучение на всяк християнин*, № 2.
- Берон, В. 1870. Естествена история. Първи път на български систематически изложена. Част Първа – Зоология. Болград: печатница на Централното училище.
- Берон, В. 1980. *Логика*. София: „Наука и изкуство“.
- Бънков, А. 1941. Из философията на българското Възраждане. Философските схващания на д-р Васил Х. Стоянов-Берон (1824–1909). // *Философски преглед*, № 5, 457–473.
- Дечев, Д. 1939. Хуманитарно или реално образование? // *Доклади, четени на 3 март 1939 г. в заседанието на Комитета за проучвания при Просветния съюз*. София, 5–14.
- Дянков, Б. 1980. Васил Хаджистоянов-Берон – автор на първата българска систематична книга по логика. // Берон, В. 1980. *Логика*. София: „Наука и изкуство“, 5–30.
- Казанджиев, Сп. 1939. Предимствата на хуманитарното образование. // *Устрем*, № 5, 146–148.
- Казанджиев, С. 2014. Духът на нашето образование. // *Български философски преглед*, № 4, 86–100.
- Каравелов, Л. 1870. Книжевност. // *Свобода*, № 49.
- Отзив: Естествена история, за първи път на български систематически изложена. 1870. // *Периодическо списание на Българското Книжовно дружество*, № 2, 123–132.
- С. П. 1862. [Без заглавие] // *България*, № 9 и 10.
- Хаджистоянов-Берон, д-р В. *Живот и научно творчество*. 1990. София: Издателство на БАН.
- Чолаков, В. 1861. Дописка. // *България*, № 102.